

At være eller ikke være Solidarisk - det er spørgsmålet

Skrevet af: **Hans Aage** | Offentliggjort: 15. december 2017

I sin seneste bog, *Dansk Kapitalisme*, opruller Anders Lundkvist 250 års økonomisk og politisk historie, og det gør han både underholdende og velskrevet med et væld af oplysninger og mange illustrative detaljer. Anders Lundkvist har været dybt nede i litteraturen og i statistikken og har lagt et stort arbejde i at tilpasse statistikken til kategorierne i den anvendte metode, som er materialistisk og marxistisk. Ja, hvad ellers, må man spørge. Metoden består jo i at identificere grupper (klasser), hvor den enkelte klasses fælles interesser konfronteres med andre klassers modstående interesser, og derpå forsøge at forstå og forklare udviklingen ud fra denne klassestruktur (p 119, 122, 128). Ingen ville som udgangspunkt drømme om at gøre andet.

Grundlaget er en opdeling af økonomien i sektorer, dels den kapitalistiske, som maksimerer profitten, der tilfalder kapitalisterne, idet arbejdskraften ansættes til fast løn, dels de øvrige, i nyere tid de offentligt ansatte og tidligere en stor gruppe af små selvstændige, som ikke maksimerer profit, men "stræber efter at få et udkomme for sig og familien" og "konkret nytte" (p 94, 166, 173, 177, 222, 256). Den kapitalistiske sektor består af selskaber, som i 2015 tegnede sig for 60% af produktionen, mens den offentlige produktion udgør 25%, og de resterende 15% er ikkekapitalistiske, især selvstændige (p 223).

Før første verdenskrig så billedet anderledes ud; 25% af produktionen var kapitalistisk, 10% var offentlig, 65% "simpel vareproduktion" (pp 18, 43, 45, 174), hvoraf landbruget stod for de 33% (pp 82, 96). Andelsforeninger spillede en vigtig rolle, især på landet, men der var også en mindre kooperativ sektor i byerhvervene (p 163), og i 1914 var omkring 25% af økonomien styret af "demokratisk selvforvaltning" (pp 58, 67). Det lykkedes andelsbevægelsen at foretage store investeringer i teknisk fornyelse uden kapitalisme; andelskapitalen blev aflønnet med en fast og lav rente, overskuddet blev delt efter produktionsandele, og man stemte "efter hoveder, ikke efter høveder". Forudsætningen var, at medlemmerne, gårdejere og husmænd, var relativt ens stillet økonomisk (p 73), og andelsforeningerne er nærmest forsvundet, dels fordi landbrugsproduktionen er reduceret til nogle få procent af BNP, dels fordi landbruget er blevet dereguleret og i stigende grad præges af større selskaber (pp 58, 80, 144).

Frem til den nyeste tid fungerer den tilsvarende klasseanalyse, og der er også solide værker at trække på: herremænd over for fæstere, gårdmænd og husmænd over for godsejere, gårdmænd over for byarbejdere, byarbejdere over for arbejdsgivere, selvstændige over for selskabskapitalister. Den teknologiske basis beskrives og ligeså den ideologiske overbygning.

Ideologien må også i forrige århundrede tilkendes en vis selvstændig betydning, idet der var stadige svingninger mellem liberalisme og markedsstyring på den ene side og socialisme og statsstyring på den anden, ofte med korte tidsintervaller og interessant nok ofte under ikke ringe påvirkning af udviklingen i Sovjetunionen. Efter 1. verdenskrig og den russiske revolution, der jog en alvorlig skræk i livet på samfundets støtter, opnåede arbejdersocialismen forbløffende fremgang; reallønssstigning på 50% i 1918-1920, 8 timers arbejdsdag, pristalsregulering, og der blev forhandlet om bedriftsråd (p 145). Det samme gjorde husmændene, idet lensafløsningsloven af 1919 simpelthen fordelte godsejerjord til husmænd (pp 61, 136).

Men 20'erne blev "reaktionens årti" (som Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen kaldte det i *Dansk Social Historie* fra 1984) med en liberalistisk nedskæringspolitik, der især gik ud over de dårligst

stillede, og man kan "umuligt overse ligheden med dagens Danmark" (p 149). I 30'erne blev især socialdemokraternes holdning til statsstyring og planøkonomi mere positiv under indtryk af verdenskrisens produktionsfald og arbejdsløshed (32% i 1932), mens den sovjetiske planøkonomi tredoblede industriproduktionen i årene 1928-1940, ligesom den nazistiske planøkonomi opnåede høj vækst. Således en kongresudtalelse fra 1939: "Når de store lande - England, Tyskland og Frankrig og flere - således efterlignede, hvad det kommunistiske Rusland forud havde iværksat, var der ingen grund til at tro, at dette skete for en kort tid, og derfor er handelens og landbrugets forsøg på her i landet at gøre modstand mod det nye verdenssystem en tåbelighed" (pp 150,164).

Efter 1945 fulgte igen en meget kortvarig socialistisk styrkeperiode på grund af kommunisternes prestige fra modstandskampen og fra den Røde Hærs triumfer og på grund af frykten for en kommunistisk magtovertagelse i andre grupper af samfundet. Socialdemokraternes program fra 1945, Fremtidens Danmark, forudså indførelse af planøkonomi (p 154). Det ændredes hurtigt og Sovjetunionen blev i stedet den farlige modstander i den kolde krig (p 331).

I den nyliberale periode fra 1982 er sovjetøkonomien det store skræmmebillede som bevis for planøkonomiens umulighed. Vi bliver igen og igen tudet ørerne fulde med planøkonomiens ineffektivitet og elendighed som en selvfølge, der ikke behøver dokumentation. Et par nylige eksempler findes i en artikel i The Economist (11 November p 69) og en boganmeldelse i Politiken (18. november), hvor det lige skal slås fast igen, at i DDR i 1981 var "bunden gået totalt ud af økonomien ... Der var mangel på alt fra mad til boliger, tøj og andre basale fornødenheder".

Blot et par få tal: ifølge OECD var den gennemsnitlige årlige vækst i BNP pr. indbygger i perioden 1913-1989 1.8% i USA og 2.1% i Sovjetunionen. Der skete derfor næsten ingen indhentning, idet BNP pr. indbygger i Sovjetunionen som procent af USAs steg fra 28% til 31%, men BNP pr. indbygger blev i begge tilfælde godt og vel firedoblet, og det er jo ikke så ineffektivt endda, især ikke, når militæret lagde beslag på 25% af BNP til uproduktive formål og tilmed sugede den mest talentfulde del af arbejdskraften til sig.

Hvad Anders Lundkvists klasseanalyse angår, så løber den ind i tiltagende vanskeligheder, når vi kommer frem til nutiden, hvor det store spørgsmål jo er, hvordan nyliberalismen har kunnet vokse sig så stærk siden skiftet i 1982 (p 278): deregulering af erhvervslivet, herunder den finansielle sektor; fri bevægelighed af varer, kapital og arbejdskraft; individualisering af arbejdsmarkedet og fagbevægelsens deroute; privatisering, udlicitering og markedslignende styring i den offentlige sektor; nedskæringer i den offentlige produktion (udgør ca. 25% af BNP) og af de offentlige overførselsindkomster (svarer til ca. 20% af BNP) med en række "reformer"; skatte og afgiftsnedsættelser og formindsket skatteprogression; udbudsøkonomi og konkurrencestat som gængs ideologi (pp 207,212).

Ifølge Anders Lundkvist er der i vor tid tre klasser: arbejderne, dvs. privat ansatte lønmodtagere, som står over for en profitmaksimerende kapitalist (58% af de beskæftigede i 2013), offentligt ansatte lønmodtagere, som står over for en demokratisk styret arbejdsgiver (35%) og selvstændige (8%) (pp 191,194,276,279,337,349). Homogene interesser inden for disse tre klasser kan næppe forklare nyliberalismens fremmarch, heller ikke, hvis det suppleres med en underklasse, som udgøres af en del af de offentligt forsørgede, i alt 15% af vælgerne. Vælgeradfærden er heller ikke særlig homogen i disse grupper (pp 349,351).

Hvad er så problemet? Anders Lundkvist kommer ind på mange problemer: Det store problem er kapitalismen, hvor "profitmaksimering", ikke "nyttemaksimering" er målet (pp 19,65), idet "kapital er penge, der gives ud med henblik på at erhverve et overskud" (pp 91,93,286), især selskabskapitalismen, som er dominerende. Aktieselskabsformens begrænsede ansvar betegnes som

"et privilegium" (pp 106,268), og den finansielle sektor som unyttig (p 311) til trods for, at publikum frivilligt betaler for dens ydelser. Men begge dele har bidraget til kapitalismens enorme dynamik og vækst på godt og ondt (som Marx forudså – et af de tilfælde, hvor han gættede rigtigt), og faktisk på samme måde. Begge dele er produktivt ved at reducere risiko, idet de gør det muligt at sprede kapitalinvesteringer.

Den finansielle sektor betegnes som "finanskapitalen" (pp 247,255) og sidestilles med industrikapitalen og handelskapitalen (p 103), selv om den er rent monetær; den formidler kapital som "stikirenddreng" (pp 248,379) mellem opsparing og reale investeringer. Dens formål er risikoreduktion. Noget andet er så, at den også har en vildtvoksende lotterisektion, hvor professionelle og amatører forsøger at spekulere sig til gevinster ud af den blå luft med ringe jordforbindelse til den reale sektor. Den finansielle sektor i USA er vokset fra 2% til 6.5% af BNP på få år og ansætter halvdelen af alle nyuddannede matematikere. Dens balance som procent af BNP er eksploderet. Det er svært at se, at den internationale spekulationsbevægelighed af "hot money" eller dereguleringen herhjemme siden 1990, ophævelsen af særskilte regler for bl.a. banker og realkreditinstitutter, nye låntyper osv. har bidraget til risikoreduktion eller på anden måde produktivt (p 251). "I wish someone would give me one shred of neutral evidence that financial innovation has led to economic growth – one shred of evidence," som den tidligere centralbankdirektør i USA, Paul Volcker, sagde i 2009 (T. Gylfason et al.: Nordics in Global Crisis, 2010, p 99).

Risikoreduktion er også svaret på det spørgsmål, som rejses, men ikke besvares (p 16): Hvorfor er det altid kapitalen, som køber arbejdskraft til fast pris, så at kapitalen får gevinsten og bærer risikoen for tab? Hvorfor ikke omvendt? Det hænger sammen med, at kapital er delelig og kan placeres flere steder i modsætning til arbejdskraften, idet man kun kan arbejde ét sted. Lønmodtagerne bærer en stor risiko, nemlig for at miste deres arbejde; hvis de også ejede virksomheden, ville de desuden risikere at miste deres sparepenge. Aktieselskaber er simpelthen mere hensigtsmæssige end arbejdsrejede virksomheder, som typisk findes blandt advokat og tandlægefirmaer og andre brancher, hvor den fysiske kapital er begrænset og det meste er human kapital, som ikke kan deles alligevel.

Man kan jo udmærket som Anders Lundkvist mene, at det er uretfærdigt at tjene penge uden at arbejde, men blot ved at eje noget (p 281), men hvis produktionsbeslutningerne skal decentraliseres, skal kapitalapparatet have en pris og en aflønning. Det var bl.a. dette, som blev forsøgt indført i Sovjetunionen med Kosyginreformerne i 1965. I det socialdemokratiske ØDforslag fra 1973 var der heller ikke tale om, at kapitalen ikke skulle aflønnes eller profitmaksimere, men den skulle være ejet i fællesskab i nogle centrale fonde. ØDforslaget kuldsejlede (pp 199,201), men har vi ikke fået det alligevel i form af arbejdsmarkedspensionsselskabernes store formuer? (pp 247,249,288,291,296,345).

Et andet stort problem, som Anders Lundkvist diskuterer, er den økonomiske politiks muligheder. Hvordan skal man føre økonomisk politik i den næste økonomiske krise? (pp 315,320). Pengepolitikken kan næppe lempes yderligere. Renten er nær nul, og ofte negativ for bankernes indestående i centralbankerne, og hvis den sænkes endnu mere, vil bankerne i stedet holde kontanter, dvs. oplagre pengesedler. Af samme grund har ECB afskaffet 1000-eurosedlen, så at 500-eurosedlen er den største, hvilket vil fordoble lageromkostningerne.

Keynesiansk finanspolitik, dvs. offentlige udgifter og do. underskud for at forøge efterspørgslen og væksten, er forladt, bortset fra et kort intermezzo på et par år lige efter krisen i 2008, hvor der var store offentlige underskud overalt med den tilsigtede virkning, og ifølge Anders Lundkvist kunne man have fortsat med det, hvis det ikke var for tyske krav om sparepolitik og EUregler om langsigtet

budgetbalance (p 209). Men der er det problem, at Keynesiansk ekspansiv finanspolitik er fortræffeligt, hvis det vel at mærke virker, dvs. skaber selvdreven vækst, der eliminerer de offentlige underskud (pp 163,197,327328). Hvis ikke, vil statsgælden vokse og komme ud af kontrol, og det bliver et problem også for den indenlandske gælds vedkommende, som ikke blot er et spørgsmål om "politisk prioritering" (p 320).

I stedet forlader man sig på, at væksten kan skabes ved at øge udbuddet af arbejdskraft ud fra luftige argumenter om, at sådan gik det tidligere, ikke mindst efter kvindernes indtog på arbejdsmarkedet, samt mere jordnære argumenter om, at det vil trykke lønningerne. Men produktiviteten er kun steget lidt siden årtusindskiftet (p 284) og den solide realvækst er udeblevet. Anders Lundkvist forudser varig stagnation, fordi begrænset konkurrence og ECBs udpumpning af penge (Quantitative Easing), hindrer en krise, der kan luge de ineffektive foretagender ud (pp 331332, 381382). Her er han på linje med Marx og med HansWerner Sinn, én af Tysklands mest prominente økonomer, der i en artikel i Die Zeit (26.1.2017) har beskrevet Marx' "sande bedrift", nemlig erkendelsen af kapitalismens afhængighed af materielle vækstmuligheder. Når de udtømmes, vil profitraten "falde tendentielt", idet profitraten til en vis grad kan øges påny efter en krise med værdiforringelse af kapitalapparatet, en kreativ destruktion, som Joseph Schumpeter kaldte det i 1942, hvilket dog ifølge HansWerner Sinn i øjeblikket hindres af centralbankernes nulrentepolitik, som holder foretagender uden profit kunstigt i live.

"Markedsmagt" og "kapitalmagt" er ifølge Anders Lundkvist et tredje meget stort problem som trussel mod det politiske demokrati, og begreberne optræder ustandseligt (fx pp 379380) men uden synderlige konkretisering af, hvad denne magt går ud på og hvad den kan misbruges til. De relativt få eksempler vedrører suspekte alliancer mellem storkapitalen og politikerne, fx olieaftaler i Nordsøen (pp 263,330), hvilket bekræfter mig i den opfattelse, at det forholder sig lige omvendt; det politiske demokrati kan gennemtvinge sine beslutninger med magt; det kan en kapitalist ikke. Selv en vaskeægte monopolist kan kun vælge et punkt på efterspørgselskurven, dvs. vælge prisen, men ikke tvinge forbrugerne til at købe; en monopolist har ikke "al magt" (pp 83,230). Anders Lundkvist har ikke blik for efterspørgselsidens og forbrugernes økonomiske magt (p 330). Og hvis profitterne bliver store nok, er der fare for indtrængen af nye konkurrenter, idet selv de største virksomheder normalt har i det mindste nogle få store konkurrenter, men det giver Anders Lundkvist ikke meget for. "Rivalisering er en magtkamp, der ikke har meget med egentlig (fuldkommen) konkurrence at gøre" (p 331). Anders Lundkvist gør meget ud af koncentrationsgraden inden for forskellige brancher (pp 220274), som han i modsætning til Det Økonomiske Råd (pp 111,231,269) finder afgørende for konkurrencen. Kapitalens aflønning er måske for høj og tilfalder de forkerte, men er der noget, som tyder på, at kapitalismen ikke er lydhør over for forbrugernes ønsker? Gør A.P.Møller-Mærsk, Novo, Arla, Danske Bank og alle de andre egentlig ikke deres arbejde ganske udmærket (pp 257,260263)?

Anders Lundkvist ser overalt løsningen som mere demokrati og politisk styring. "Den store politiske kamp er mellem den kapitalistiske og den demokratiske sektor" (pp 18,352). Men hans definition af demokrati huer mig slet ikke, nemlig 1) politisk lighed, 2) politisk frihed, 3) flertalsstyre (pp17,336). Men det er jo opskriften på et populistisk flertalsdiktatur. Han glemmer helt det, som er demokratiets adelsmærke, nemlig hensyntagen til mindretallene. Han glemmer også de store problemer, som er forbundet med politisk styring, navnlig ansvarsforflygtigelse og inkompetence, når man disponerer over skatteyderpenge og ikke ens egne penge; det er jo to vidt forskellige slags penge. Problemerne med de offentlige ITsystemer er et eksempel, bl.a. statens inddrivning; det er ikke mere indviklet, end at enhver provinsbank kan finde ud af det. Han glemmer også markedets demokratiske kvaliteter; på et marked har den enkelte direkte indflydelse og kan vælge frit, men indflydelsen er ulige og bestemt af ens økonomiske formåen. I det demokratiske, politiske system har den enkelte ingen indflydelse, men indflydelsen er fordelt lige. Uden hensyntagen til

mindretallene kan man fristes til kynisk og arrogant at sige, at demokrati er ensbetydende med, at man hæfter for flertallets dumheder.

Arbejderbevægelsen var et flertaldiktatur, som Anders Lundkvist skriver (pp125,139,361), men et onde, som man efter min mening kan affinde sig med, fordi solidariteten tjente til at opnå de store sociale fremskridt i de 20. århundrede, som vi kan takke arbejderbevægelsen for.

Anders Lundkvist nærer en stærk animositet mod "standardøkonomisk teori", som han kalder det, (bortset fra Keynesiansk makroteori), og som han tilsyneladende betragter som et yderligere, selvstændigt problem (pp 115,302,371376). "Hvordan begrundes deres billede af markedsøkonomien/kapitalismen?", spørger Anders Lundkvist, og svarer: "De begrundes det ikke" (p 376). Det er muligt, men det skyldes, at begrundelsen er indlysende. Teorien om markedsligevægte og dens to hovedsætninger fra omkring 1870 er suverænt den bedste (eneste) teori om markeder og priser og et af de (temmelig få) store videnskabelige fremskridt i økonomisk teori. Den tidligere arbejdsværdilære hos Adam Smith, Ricardo og Marx er håbløs, som Anders Lundkvist skriver (pp 123, 376). Teorien om markedsligevægte forklarer prisdannelsen, fx vanddiamantparadokset, som mange kloge folk, bl.a. Marx, spekulerede forgæves over i flere hundrede år: hvorfor var de (dengang) unyttige diamanter så dyre, mens det livsvigtige vand var så billigt? Fordi prisen bestemmes af den sidste (marginale) købte enhed af varen. Den forklarer også, hvilken pris der er optimal for en monopolist, hvordan vareskatter påvirker pris og mængde (det afhænger af udbuds og efterspørgselselasticiteter), hvordan en told virker, hvorfor prisregulering (skatter) er bedre som miljøpolitisk middel end mængderegulering (omsættelige forureningskvoter), osv.osv.osv.

Teoriens hovedsætninger beviser, at ligevægte på et konkurrencemarked er effektive eller optimale i den begrænsede forstand, at der ikke spildes ressourcer til ingen nytte. Teorien i den enkleste udgave er stiliseret; fx kan den ikke forklare, hvorfor penge er nyttige, eller hvordan priser tilpasses, når alle markedsdeltagere betragter priserne som givne (definitionen på fuldkommen konkurrence). Men bare rolig; der er masser af teori om det også. Derfor er et også svært at sige præcist, hvad teorien siger om virkeligheden, selv om den utvivlsomt siger noget væsentligt. Men den siger i hvert fald én ting klart og tydeligt og i samklang med historiske erfaringer og sund fornuft: et frit marked kan ikke håndtere miljø og fordelingsproblemer. Derfor er det også en misforståelse at betragte teorien om markedsligevægte som argument for markedsfundamentalisme (omtalt af Anders Lundkvist p 313).

Politisk styring og planøkonomi er problematisk og ikke morsomt, men den eneste mulighed, hvis man vil gøre noget ved miljø og fordeling. Planøkonomi kan fungere, som den gjorde det i Sovjetunionen. At den ligefrem er mere dynamisk og effektiv end kapitalistisk markedsøkonomi, er nok for meget at håbe på (pp 3435); men planøkonomi fungerer fortræffeligt i alle mulige små, store og meget store, private og offentlige organisationer (p 331), bl.a. nogle hurtigtvoksende økonomier i Asien og i Tyskland fra 1933 helt frem til 1945. Det store spørgsmål er, om planøkonomi også kan indføres i et anstændigt samfund med en anstændig regering. Hidtil har det ikke været forsøgt. Der kendes ingen eksempler på planøkonomier, som også var demokratiske, dog med krigsøkonomierne i England og USA under anden verdenskrig som mulige undtagelser.

Hvad skal man konkludere af bogens analyser? For mig munder det ud i, at der er to grupper, som står over for hinanden:

- flertallet, som har det godt (2/3 af familierne har bil, 2/3 af familierne bor i ejerbolig pp 285,298)
- mindretallet, som ikke har det så godt.

Klasserne reduceres til et spørgsmål om ulighed, og uligheden er øget stærkt i Danmark og andre vestlige lande siden 1982 angående både indkomster og formuer (p 294). Afstanden er ikke så lang,

heller ikke i tid; 22 ugers kronisk sygdom, så er man på bunden sammen med alle de andre: sindslidende, førtidspensionister, arbejdsløse, dem med meget små indkomster, svagelige, uheldige. Siden 1982 er ledighedsdagpengeperioden reduceret fra 7 år til 2 år og kompensationsgraden fra 75% af en LOarbejders gennemsnitlige løn i 1982 til 55% i 2010 (p 347).

Velfærdsstaten undermineres, den offentlige sektor afvikles og reformeres, kulturlivet udsultes, skattetrykket reduceres (begrebet skattetryk dukkede ifølge Anders Lundkvist op omkring 1980 og er i sig selv et udtryk for nyliberalistisk ideologi, pp 205,321). Flertallet bliver mere og mere uvilligt til at betale til mindretallet og til fælles goder, selv om begge dele potentielt eller aktuelt kommer meget store grupper til gode. Det kan ingen klasseanalyse give mening i, heller ikke den ovenstående klasseanalyse à la Erhardt Jacobsen (pp 202,285).

Når strukturen ikke kan forklare udviklingen, er der kun aktørerne at falde tilbage på, men hvem er aktørerne, når folkemasserne kommer i bevægelse? Vi har oplevet en liberalismebølge siden 1982, som i modsætning marxismebølgen i 70'erne har ført til markante samfundsændringer, herunder større ulighed, og det er politisk besluttet (pp 202,332,350). Ideologien er primus motor.

Teorien om markedsligevægte giver en ramme for diskussionen af det ideologiske skift fra statssyring til markedsstyring, fra socialisme til individualisme. De såkaldte markedsfejl sætter grænserne for markedsstyring, og de er snævre, for teorien giver uomgængelige argumenter for statslig, politisk indgriben og styring; foruden fordelingsproblemer og eksternaliteter (miljøproblemer) drejer det sig bl.a. om manglende konkurrence (som Anders Lundkvist betoner meget kraftigt), kollektive goder (sundhed, undervisning, kultur, retsvæsen, politi, militær, vejvæsen, fyr og vagervæsen etc.etc.) og makroøkonomiske ubalancer (arbejdsløshed m.v.).

Problemet er politikerne, dvs. problemet er vælgerflertallet. Eller problemet er demokratiets iboende problem: Hvor meget hensyn, politisk og økonomisk, skal der tages til mindretallene? Kampen mellem mindretallet og flertallet er rent politisk og voluntaristisk. Politiske holdninger og ideologi bestemmer udfaldet. Valget står mellem større biler eller større solidaritet.

Anders Lundkvists bog er ifølge ham selv "ikke en debatbog" (p 21), men meget ægger og indbyder til debat, og det er altså ment som en anbefaling.